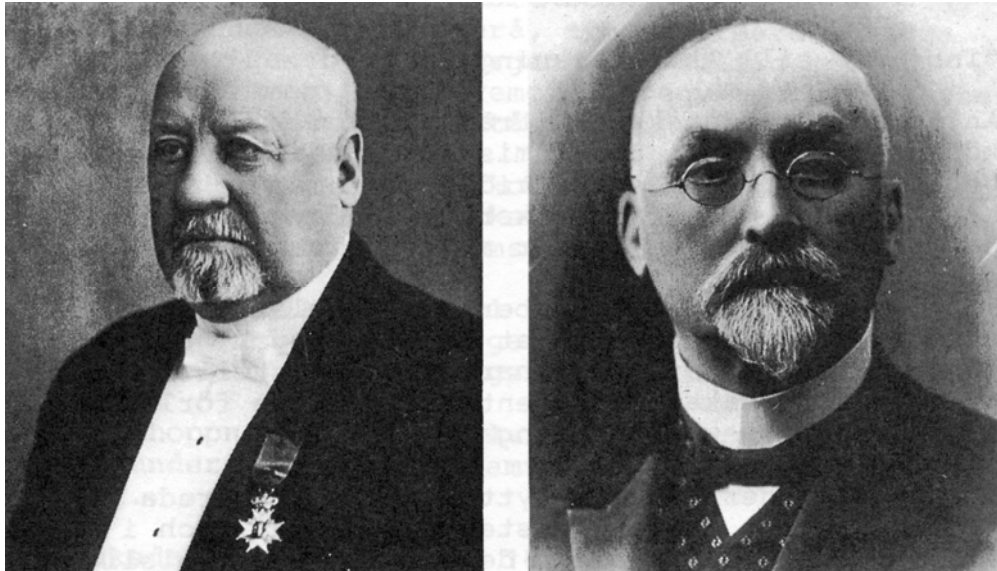

Billeruds Bruks första år

Ur "Ett Värmlandsepos" av Sven Rydholm

Gustaf T. Lindstedt

Victor Folin

Den 21 augusti 1882 blåste två pionjärer en fanfar, som var en inbjudan till att vara med om att lägga grunden till en ny användning av den värmländska skogen genom att utnyttja en ny teknik. Det var två män, anställda i Munkedals AB i Bohuslän, ett pappersbruk. Den ene var skogsförvaltare där, Gustaf T Lindstedt, 43 år gammal, och hade tidigare varit smidesbokhållare på Sälboda järnbruk i Värmland, den andre var ingenjör och pappersmästare och hette Victor Folin, 32 år. Folin hade gått igenom Norrköpings tekniska skola och hade haft jobb i tyska och turkiska pappersbruk. Nu var han alltså sedan fem år pappersmästare i Munkedal, visste vilka krav han skulle ställa på pappersmassan i ett pappersbruk, men hade ingen direkt erfarenhet av massaframställning. Men Bergviks sulfitfabrik hade nu varit igång i snart åtta år och börjat fungera, och trots Ekmans hemlighetsfullhet hade väl tillräckligt av kunskaper börjat läcka ut, liksom tyska erfarenheter, för att Folin skulle börja känna sig ha en chans att komma till rätta med den nya sulfitmetoden i en egen fabrik. Han var alltså teknikern, på vilket det tunga ansvaret att lyckas hängde, medan Lindstedt var ekonomen och företagsledaren, som skulle ta stötarna, när det gällde att finansiera och organisera företaget och föra det genom pionjärårens blåsväder.

Fanfaren de blåste lät så här:

"Inbjudan till Aktieteckning

Anläggandet af en kemisk trämassfabrik vid Seffle köping i Wermland. Den kemiska trämassan eller s.k. Cellulosa har på sednare tiden allt mer och mer vunnit insteg i pappersfabrikerna, emedan dess fibrer har stor likhet med fibrer av linnelump.

Som den hittills blifvit beredd, medelst kokning med kaustik soda och ett mycket högt

ångtryck, ända till 180 pund per kvadrattum, har den dock ställt sig för dyr och förorsakat producenterna om icke förlust, så åtminstone ingen eller ringa vinst.

I sednare tider har ett nytt system att bereda kemisk trämassa gjort stora framsteg i Tyskland, och i Sverige finnas äfven två fabriker denna väg, som bevisligt tjena mycket pengar på denna affär. Denna metod grundar sig på att i st.f. soda använda en syra och kokning behöfver ej försiggå vid så förfärligt högt tryck utan högst 80 å 90 pund per kvadrattum. Denna ställer sig betydligt billigare i tillverkning än massa beredd enligt sodametoden och öfverträffar i kvalitet betydligt den sednare. Den är efter kokningen betydligt hvitare än den vanliga sodamassan, så att den utan blekning kan användas till godt tryckpapper och medelst blekning förvändas till såväl post- som skriftpapper. Som denna nya metod af dess innehafvare hålles mycket hemlig och man ej får veta mycket om den utan att aflägga ed, så föranledde det undertecknad, Werkmästare V. Folin, att genom experimenter utröna metoden och lyckades efter flera fåfänga bemödanden deri alldeles förträffligt.

Meningen vore nu att bilda ett mindre aktiebolag, för att tillgodogöra sig denna nya metod att göra cellulosa, hvilket menskligt att döma borde bli en mycket god affär.

Fabriken kommer att förläggas vid Seffle köping, utmed kanal och invid jernväg, hvadan inga svåra transportkostnader kunna komma fråga. Vacker granved som erfordras, finnes till billigt pris, då hela Glafs fjorden och för öfrigt flottleder ända från Norge lemna riklig tillgång.

Något vattenfall behöfves ej till fabriken bedrifvande, ty den ringa kraft som åtgår framställes medelst ångmaskin och är man då befriad från vattenrättstvister, vattenbrist m.fl. obehagligheter.

Fabriken anlägges till att börja med i liten skala med afseende fästadt derå, att sedermera utvidga densamma. Den bygges derjemte så billig som möjligt af timmer, men deremot så beqväm och för arbetet underlättande som står till.

I öfrigt bifogas såväl kostnadsförslag som förslag till bolagsregler, hvilka af intresserade personer godhetsfullt torde genomses.

Aktierna skola lyda på 1 000 kronor och 25 % efter teckning vid anfordran genast inbetalas; öfriga inbetalningar enligt bolagsst. beslut.

I förhoppning om ett välvilligt förtroende våga härmed undertecknade vördsamt inbjuda till aktieteckning.

Munkedal den 21 augusti 1882

V. Folin
Werkmästare vid Munkedal

G.T. Lindstedt
Förvaltare vid Munkedal"

Så här i efterhand, i ljuset av hundra år av teknisk erfarenhet och forskning, är det bara att konstatera, att manifestets tekniska uppgifter var korrekta och väl avvägda. I en bilaga fanns en investeringskalkyl, som gav detaljkostnader för varje maskin och kostnader för byggnader och montage, som slutade på 73 810 kronor. Då ingick tomt för 7 000 kronor, som man redan

köpt, 15 tunnland av hemmanet Billerud invid Seffle köping. Vidare fanns en detaljerad tillverkningskostnads kalkyl, som förtjänar att återges som belysning av dåvarande löneförhållanden och proportionerna mellan löner och övriga kostnader.

"Tillverkningskalkyl för 10 800 Ctr. massa per år.

Arbetare

1 maskinist	à 60 kr per månad	720	
2 eldare	50	1 200	
19 karlar	1:50 kr per dag	8 550	
2 pojkar	0:75	450	10 920

Materialier

600 kubikfamnar ved	à 30 kr	18 000	
40 000 kubikfot kol	à 40 öre	16 000	
Kemikalier		17 280	
Smörja och ljus		1 800	
Remmar och filter		2 000	
Packning i väv		5 040	59 820

Omkostnader

Löner till förvaltare och ingenjör		7 000	
Räntor å anläggningskostnaden 73 810 kr jämte rörelsekapital 20 000 kr, tillsammans 93 810 kr å 6 %		5 268	
Skatter		1 000	
Assurans		420	
Reparationer		2 500	16 548
Summa kronor			87 288

För oblekt massa blir alltså tillverkningspriset 8:082 kr per centner. För blekt massa, som huvudsakligen kommer att tillverkas, ställer sig tillverkningspriset c:a 2:50 per ctr. dyrare, hvadan tillverkningspriset i runt tal blifver 11 kr per ctr. Försäljningspriset å blekt massa är f.n. såväl i England som Sverige kr. 15 à 17 per ctr.

Då nu 10 800 ctr. blekt massa kommer att tillverkas per år och på hvarje ctr. skulle förtjenas minst 4 kr. så skulle företaget inbringa en vinst av kr. 43 200. Om också försäljningspriset skulle nedgå ända till 13 kr. (hvilket ej är troligt ännu på flera år, emedan de kemiska trämassfabriker, som bereda sin massa enligt sodametoden, måste hålla priset uppe för den dyrare tillverkningens skull), så förtjenas dock 21 600 kr., hvilket på ett aktiekapital av 60 000 kr utgör 36 procent.

Munkedal den 21 augusti 1882

V. Folin

G.T. Lindstedt"

Här förelåg i all enkelhet alla de element, som också idag läggs till grund för ett projekts bedömning i tillverkningskostnader, kapitalkostnader, försäljningspris, känslighetsbedömning, konkurrentbedömning och lönsamhet. Möjligen kan man säga, att marknadsbedömningen låter lite lättvindig, men marknaden präglades ju av råvarubrist. Kostnadsposterna visar, hur föga lönekostnaderna betydde, inte ens ingenjör- och förvaltarlönerna skulle ruinera detta företag. Avgörande skulle i stället bli, om man bedömt ved-, kol- och kemikalieförbrukningen

rätt, och framför allt om man lyckades producera sina 10 000 centners, d v s knappt 500 ton.

EN PIONJÄRS VISION OCH VISIONEN AV EN PIONJÄR

Aktieteckningen gick tydligen snabbt, utöver 15 000 kr vardera från Folin och Lindstedt satsade K A Wallenberg 15 000 kr och herrarna P Malmberg, E Pettersson och F H Smith vardera 5 000, och därmed var aktiekapitalet i hamn och fabriken kunde börja byggas våren 1883. På ett år var byggnadsarbeten och montage klara, och Folin kunde med tillfredsställelse konstatera, att hans investeringskalkyl höll!

Nu gällde det, om hans fabrik också skulle kunna göra massa. Han hade ritat den själv, vartenda penndrag, han hade använt alla de upplysningar, som stod att få om vilka maskiner och processer, som behövdes, han hade gjort sina primitiva kompletterande "experiment" i Munkedal. Nu gällde det, om han hade räknat och gissat rätt. Fabriken kördes igång i mars 1884.

Billeruds Bruk omkring 1890. De i texten omnämnda syratornen har byggts, pumphuset (det vita huset i förgrunden) har byggts till med ett fönster och en andra intagsledning och en transportör från flishuggningen till kokeriet har tillkommit.

Den bestod av fem byggnader, barkeri, såghus, pumphus, pannhus och själva sulfitfabriken, som inrymde syraberedning, kokeri, sileri och packsal. Veden, som köptes från bönderna i trakten, barkades noggrant, bars som tvåmeterskubb till "sågen", vilken var ett kapverk, som förvandlade kubben till trissor av en tums tjocklek. Dessa synades noggrant av pojkar och flickor i 12-13 årsåldern, som hade att hacka trissor till flis med en hackmaskin och så plocka ur all kvist de såg. Flisen fyllde de på säckar och hade 1 öre säcken för sitt besvär. Säckarna tömdes på kokarna, som var Folin's stora vågspel och nykonstruktion. Han hade skaffat bara två tills vidare, men de var stora, betydligt större än alla samtida, nära 2 500 kubikfot vardera. Det måttliga kokartrycket hade tillåtit detta. Så hade han gått in för att mura in kokarna. Kokarplåten måste först förbli för att skyddas mot korrosion från koksyran. Det

hade man gjort i Bergvik, men han hade hört, att förblyingen inte ville stanna på plats utan "kröp" och lämnade där kokarplåten oskyddad. Och så risken för att blyskiktet blev mekaniskt skadat varje gång någon måste in i kokaren och knacka gips. Och det lär vara ganska ofta. Så han hade murat in tegel som ett slitskikt ovanpå blyet. Vi får se. Uppvärmningen skulle ske indirekt, från blyspiraler runt murverkets insida. Men innan syran fylldes på, skulle man driva ut luften ur kokaren och ur flisen genom att basa grundligt med direktånga. Eljest lär det bli dåligt kokad massa. Syran kommer inte till i veden, och så oxideras den till gips av luften.

Syran, ja. Skulle hans kammarsystem för syraberedning fungera? Lindstedt hade inte gillat en ytterligare egenkonstruktion, men vad begrep han om tekniska ting? Svavelugnen skulle nog fungera, men skulle den krossade kalkstenen i kamrarna ta upp svaveldioxiden tillräckligt? Resten, massabingen under kokarna, sileriet och dräneringen och pressningen i packsalen hade han inga betänkligheter för, vad som brast maskinellt kunde ersättas i mankraft. Och ångpannan var visserligen enkel och ganska snålt tilltagen, men ångpannor kände han utan och innan, och Kilström och Olsson skulle nog bli bra eldare. Och hans ögonsten, fyra hästars ångmaskinen, sköttes också av två kunniga män, Thulin och Blom, som dessutom skall bli bra reparatörer.

Men skulle det bli massa i hans kokare? Med stor spänning gick Victor Folin runt i fabriken den marsdag, då det skulle visa sig. Trisskapningen och flishackningen hade varit igång i flera dagar nu, och kokarna började bli flisfulla. "Norsken" Wahlgren, kokarmästaren på dagskiftet, hade dragit igen lock och manluckor till första kokaren och börjat basa med ånga. Det rök ur skorsten vid pannhuset, ångan tjöt i ledningarna in till första kokaren, och luft och ånga visslade ur kokarens toppgasningsledning. Tillsammans med kapverkets sång och dunket från barkhus och pumphus började det låta, som om han hade en fabrik igång

Men det skulle bli kväll och natt, innan man kom igång med syrapumpningen. Han hade varit bestämd på att basa i tolv timmar. Han fick gå hit i natt för att följa syrapumpningen. Förstrött hälsande åt höger och vänster på den otränade men omsorgsfullt utvalda personalen gick han upp på sitt kontor, som låg i sulfidfabrikens övervåning. Han hade allt buller, dunk och vibrationer omkring sig där, och så ville han ha det. Så hade han haft det på Munkedal, och först på det sättet kryper känslan för fabriken drift in i medvetandet. Han visste, att han om några veckor skulle kunna sova i sin stol på nattliga timmar i detta buller, och att han skulle vakna av att en pump stoppade eller kapverket slutade sjunga. Annat var det med Gustaf Lindstedt. Han hade hyst in sig med sina tre kontorister i övervåningen på ett hus på Storgatan ute i köpingen. Pigan fick springa över med meddelanden och frågor. Och order, kallade han det ibland. Nåja, Gustaf hade rätt att känna sig litet orolig vid det här laget. Litet sena i starten var de nu, och med idel utgifter igång, utan att veta, hur det skulle bli med inkomsterna. Victor Folin tog tungt fram liggaren han fått översänd för att kontrollera åtgång av ved och kol och kemikalier, som de hittills skulle ha emottagit.

Han var nere i fabriken igen strax före midnatt. Kokarmästaren Sandelin på nattskiftet drog just igen ångventilen. Basningen var slut, syrafyllningen kunde börja. Den så kallade pulsometern, en kolvump, kördes igång. Det gick kärvt. Order till pannhuset att ta upp ångtrycket. Fortfarande trögt. Svavel-Anders får komma hit och dra veven för att hjälpa ångan på traven med syrapumpningen! Nu går det, men nog stinker det av läckorna på kolven. Vi måste se om pulsometern, när vi bara fått in syran. Vid tretiden på natten äntligen klara. Han kunde gå hem efter några sista instruktioner till Sandelin. Koktiden tar vi till ordentligt, så här

i början. Närmare två dygn. Då blir det natten igen, när det blir intressant och kritiskt. Men så är det alltid. Och han visste, att han aldrig i livet skulle kunna sova då, hur han än försökte. Då skulle det visa sig. Jo, Sandelin, så var det tvåakokaren. Du kan dra igång basningen nu.

Två dygn senare. Midnatt. Olyckstillbud i sågen, dessbättre ingen större skada skedd. Krångel i syrahuset. Fel på kalken, säger Svavel-Anders. "Ho tar inte öpp gasa som ho ska." Nå, nu gäller det första koket. Sandelin öppnar toppgasningen. En frän lukt sprider sig ute och inne. Var det så här det hade luktat om hans "experimenter"? Delvis i alla fall. Svaveldioxid-lukt förstås, den genomtränger snart allt och alla i fabriken, trävirke, kläder, lungor och ögon. Men det hade också varit en mera sötaktig doft, när hans experimentkok hade öppnats, och som han hade kommit att tycka om, eftersom den förknippades med den härliga känslan i fingertopparna av mjuk, lättdefibrerbar vedstruktur i ett lyckat kok. Victor Folin tog in ett nytt, misstänksamt andetag. Nej, definitivt fränare var det här. Nå, ingen idé att göra sig onödiga bekymmer. Vi får tvätta koket och se efter. Han får sex timmar på sig, klockan 7 tömmer vi kokaren. Det blir Norskens skift, men vi är väl alla för nyfikna för att hålla oss härifrån.

Han hade gissat rätt. När det var dags att tömma första kokaren, fanns det fler nyfikna än man kunde stå ut med och säkerheten medgav. Han fick beordra iväg de flesta, innan Norsken kunde fortsätta. Man pallade upp med klossar under kokarens manlucka, som satt på sidan, nertill, lossade dess bult och med en väldig stång stötte så Norsken bort klossarna och koket störtade ut och ner i massabingen. Folin lutade sig framåt för att se, men han behövde inte se, det räckte med lukten - inte den sötaktiga lukt, som följde med ett lyckat sulfitskok, utan en frän lukt av misslyckande. Koket var "svart", vad som välldes ut ur kokaren var en mängd sönderkockt men fortfarande hård och svart flis, som såg ut ungefär som fjolårshackelse och ungefär lika duglig att göra papper av.

Ett sus av besvikelse gick över de närvarande, och som för att förstärka effekten stannade strömmen av svartkok av, när tvättvattnet runnit ner, koket hängde sig i öppningen, där den svarta, fränlukande massan grinade emot dem.

Folin mera kände än hörde rörelsen bakom honom i dörren till kokeriet, och där stod hans kumpan i äventyret, Lindstedt, med kubben på huvudet, röd i ansiktet och med svidande ögon. För att förekomma gräl inför öppen ridå, sade Folin till alla närvarande: "Bättre kan vi. Wahlberg ser till att kokaren blir tom och inspekterad inuti. Låt mig få höra om det, när det är klart. Se till att den där smörjan kommer ur gropan. Och sköt nu om tvåan, så att den ger bättre massa. Det blir nedgasning vid middagstid och tömning vid midnatt."

Till Lindstedt sade han bara: "Vi går upp till mitt kontor." Arbetarna och de sysslolösa sileripojkarna med sina borstar fastgjorda vid axlarna vek villigtåt sidorna, när de båda cheferna tysta lämnade kokeri-lokalen. "Då blir nog ett saligt givande och tagande däröppe", sade Svavel-August. "Men må töcken syre kan då int faen bli nô masse."

"Du måste ge dig till tåls, Gustaf", sade samtidigt Victor Folin för tredje gången. "Det var ju bara första koket. Redan nästa kan bli bra, och vi måste räkna med att det tar ännu en bra tid, innan vi har hela fabriken i vår hand."

"Räknade vi med det i våra kalkyler också? Var finns oförutsettposten för detta? Vad vi

räknade med var att göra 10 000 centner massa med början i januari. Nu är vi i mars. Vad vi räknade med var att göra en massa som "efter kokningen är betydligt vitare än sodamassan och utan blekning duger till gott tryckpapper". Jag tycker mig ha sett den nu. Vad är det för fel, Victor?"

"Om jag det visste, Gustaf. Vi måste ta det lugnt och systematiskt, så kommer vi nog på det. Min tro är, att det antingen ligger i kokschemat eller i syrakvaliteten. Men kokschemat har jag valt efter våra bästa experimenter och det genomfördes noggrant. Det ligger nog i syran. Om man bara hade någon kemisk kontrollmetod för kvaliteten på syran."

"Om man bara hade bra grejor att göra den i. Du minns, att jag tyckte du tog dig vatten över huvudet med att hitta på det här kammarsystemet. Vad kostade det?"

"3 000 kronor. Du måste förstå, att det behöver trimmas in."

"Varje vecka kostar oss mer bara i utebliven vinst, och dubbelt det i förnödenheter, om ni fortsätter så här. Nåväl, ni ska få en vecka. Om vi inte producerar massa då, åker jag till Göteborg och köper ett syrasystem som påstås fungera, med kalktorn och frisyrtorn som ger tillräcklig styrka på syran. Så mycket har jag lärt mig av dig redan i Munkedal, Victor, att du är en envis man, som sätter en ära i att lyckas i tekniska ting. Det behövs nu också. Men det får inte kosta oss alla våra pengar. Vi måste handla, medan vi ännu har några pengar kvar att handla för."

Norsken stod i dörren, fränt luktande av svartkok. "Ingenjörn, kokaren är tom och inspekterad. Det är fullt med gips runt värmeslingorna och en massa svart gôr tillika."

Folin vred sig om i stolen. "Sänd in en pojke att knacka rent. Se till att han inte ramlar ner och lär honom att inte skada blyrören. När det är rent, börjar ni fylla ny flis för nästa kok. Men starta inte basningen förrän vi är säkra på att syran är bra."

När kokmästaren försvunnit, steg Folin upp. Lindstedt hade rest sig, satt på kubben och var på väg ut. På det hela taget hade de i alla fall kunnat föra ett rimligt samtal, och han kunde acceptera slutsatserna. En vecka... Nåja. Nu fick han gå ner till Svavel-Anders och ta igen det han försummat. Bäst att ta ritningarna med.

En vecka hade gått. Det andra koket hade varit det första likt. Men det tredje... Då hade de verkligen sett till, att syran var stark, innan den satsades. Nu skulle de få beviset. Han kände igen den redan i nedgasningen, den där sötaktiga doften av ett lyckat kok. Och han hade sagt till om en extra renspolning av massabingen för att få bort alla spår av svartkoken. Där välldes nu massa ur ettakokaren, mjuk och ljus och härlig, just sådan, som han sett den för sitt inre öga och som han mindes den från sina mest lyckade försök. Folin såg på Sandelin, tog honom i hand och skakade den. "Nu kan ni skotta massan ur gropen till sileriet, och varsko packsalen. Denna massan duger." Han vände sig mot dörren, såg Svavel-Anders där och sade: Se nu till att hålla syran lika bra i fortsättningen, så att vi får fart på hela fabriken!"

Det hade varit underbart att gå hem den natten, kramande en klump massa i näven. Först hade han förstås varit tvungen att gå ner i sileriet för att se att pojkarna skötte sig. De skulle plocka kvist från massan över ett bord och sedan hjälpa den på traven genom lådsållen genom att borsta energiskt i den massagröt, som nu började komma strömmande. Mycket kunde

förbättras i dessa operationer, det såg man direkt. Till dess fick pojkarna slita med det man hade. De fick i alla fall 70 öre om dagen. Likaså kunde man ordna dräneringen annorlunda. Nu strömmade bara den silade massan in i trälådor med silbotten, där vattnet rann av, varpå mannarna fick slå med träklubbor på massakakan, tills den var stabil nog att lyftas ur och placeras i hydraulpressen, som pumpades för hand, när tillräckligt många massakakor lagts på för att forma en bal. Detta var ju primitivt i förhållande till papperstillverkningens teknik. Men han hade ju fått laga efter lägenhet, och pengar fanns det inte gott om. Än.

Det hade också varit tillfredsställande att vandra Storgatan fram på morgonen, in på Lindstedts kontor och lägga massaklumpen på hans bord, mitt bland fakturor och liggare med de heliga ekonomiska sifferraderna. Gustaf hade visserligen blängt åt den bruna fläcken, som spred sig från massaklumpen till hans gröna läskapper, men blängandet var inte så övertygande ilsket som vanligt, och så hade han vridit sig över till skåpet bakom honom, tagit fram två snapsglas och en flaska Løjtens, och så hade de skålat. Före klockan nio på morgonen.

Men sen hade det inte gått så bra. Eldarna hade svårt att hålla ångtrycket uppe med den sura bark de måste blanda med kolet nu på vintern. Det gick håll på ångslingan i kokare 2, och det tog tid att laga, även om Blom kunde blylödarkonsten. Och framför allt krånglade syrasystemet. De gånger han kände sig nöjd med syrastyrkan blev koken bra, men på nattskiftet, om han inte var där, fuskades det med styrkan, och så blev det svartkok, gipsning i kokarna, renknackning och nya läckor på ångslingorna.

Och varför fuskades det? Inte för att gubbarna inte önskade göra bra ifrån sig. Det var lika bra att erkänna det. Det fuskades för att förhållandena i syrahuset blev olidliga, när syran var stark. Han behövde nog åtminstone ett frisyrotorn som komplettering. Tills vidare fick han fortsätta att skälla på syraberedarna och hänga med själv så mycket han kunde.

Så efter en vecka var han och Lindstedt lika kloka. Det hade inte gått bra, men det hade ju inte gått urbota dåligt. De gav sig en vecka till och en månad till. Men när svartkoken inte ville sluta, gav sig Lindstedt iväg till Mölndal och efter en tid hade de inte bara frisyrotornet utan också kalktorn, där den krossade kalkstenen fylldes på upptill och svavelugns gaserna nertill, med vatten risslande uppifrån och råsyra kommande ut i botten för att förstärkas i frisyrotornet. Så skulle det fungera, och så fungerade det för det mesta. Victor Folin fick erkänna, att detta var rätt princip, han övergav sitt kammersystem och ägnade sig med ny energi åt att få fabriken att fungera. Lindstedt var nöjd med sin poäng, och med att massabalarna nu började lämna fabriken mera regelbundet, väl insydda i säckväv.

Ja, ungefär så bör det ha gått till under fabriken's första ödesdagar, och så bör Victor Folin ha tänkt och känt. Namnen på arbetarna är de rätta, och Lindstedt kallades inte för inte för Görmstedt. Och när år 1884 hade gått tillända, hade den väldige Anders Knöös och Långe Johan på Älvängen pressat vattnet ur mer än de utlovade 10 500 centners prima massa. Priset på massan hade visserligen blivit i underkant på deras kalkyler, men å andra sidan hade de givit bönderna något mindre för veden, och på det hela taget gick det som man hade tänkt sig. De själva och övriga ägare kunde vara nöjda.

DE GRÅ PIONJÄRERNA

Jobbarna då? De gick hem från sina 12-timmarsskift med svidande ögon och värkande muskler, 1 krona och 50 öre rikare, eller som pojke 70 öre rikare, en rikedom, som snabbt plockades av dem därhemma för att räcka till livets nödtröft, som kostade 3 öre kilot, om det var potatis, 5 öre litern för mjölken, 50 öre tjoget för äggen, 4 kronor paret för skorna, 12 för stövlarna, 30 kr för kostymen och 1,20 kr litern för brännvinet.

Billeruds Bruks anställda 1895

Brännvinet kunde dock bli dyrare genom följdverkningarna, som framgår av ordningsstadgan från augusti 1884:

"Hvarje i Bolagets tjänst anställd arbetare är utan undantag underkastad de härneda gifna föreskrifter och straffas öfverträdelse deremot med penningafdrag vid löningarna, hvilka afdrag tillfalla den sjukkassa som Bolaget i närmaste framtiden tänker bilda för sina arbetare.

Fylleriförseelse under arbetet straffas första gången med afdrag af 3 kronor, andra gången med 5 kr., tredje gången äfvenledes 5 kr., men erhålles derjemte afsked.

Enahanda straff följer för hvar och en av Bolagets arbetare, som under arbetstiden vare sig dag eller natt påkommer med att sofva eller ligga.

Tobaksrökning inom fabriken lokaler förbjudes.

Oärlighet straffas enligt befälets godtycke antingen med penningafdrag eller afsked.

Genom grof vårdslöshet eller okynne förstörda maskiner eller materialier får af den

försumlige arbetaren ersättas.

Med undantag av dem, vilka hafva särskilt kontrakt med Bolaget, är uppsägningstiden för flyttning ur arbetet 14 dagar, dock kan en försumlig arbetare utan uppsägning af befälet genast afskedas.

Ingen må utan laga förfall eller särskilt löfte från sitt arbete uteblifva.

Då icke någon av befälet finnes tillstädes bör arbetaren höfligt men bestämt utvisa alla främmande personer, som söka inträda inom fabriken område."

Bolaget stavades i sanning med stor bokstav, arbetaren med liten. I den utmärkta lilla skrift, som företagsnämnden vid Billeruds Bruk satte ihop till brukets 75-årsjubileum, baserat både på gamla handlingar och på intervjuer med ännu levande veteraner eller deras barn, finns ytterligare belyst hur arbetsförhållandena kunde gestalta sig:

"De första två decennierna av brukets tillvaro existerade ingen fackförening och något egentligt avtal mellan arbetare och arbetsgivare fanns ej. Sålunda förekom ej några löneförhandlingar, utan den enskilde vände sig i förekommande fall direkt till disponent Lindstedt. Denne delade på sin tid för övrigt själv ut avlöningspåsarna, och hade han sett någon, som han tyckte arbetade särskilt bra, kunde han utan vidare ge honom höjd timförtjänst. En av de gamla arbetarna kunde erinra sig, hur han en gång vid ett sådant tillfälle fick höjt från 1:50 till 2 kr per dag. I det föregående har disponent Lindstedt nämnts som en sträng och fordrande chef, men han ansågs dock allmänt som en rättvis och bra man, som både kunde ge kritik och beröm.

Arbetstiden var som nämnts 12 timmar för alla, och någon semester utgick icke. Något organiserat arbetarskydd fanns ej heller, men inträffade något, sökte man i allmänhet sätta upp ett skydd av något slag. Vid de olycksfall, som man ej själv kunde klara av, drog man den skadade i en kärra, som bäddats med halm, och for till sjukstugan. Av förtjänsten gick 2 öre per intjänad krona till en sjukkassa, som förvaltades av bolaget, och sjukersättning utbetalades från denna efter 3 dagars karenstid med 1 kr per dag under högst 90 dagar.

Beträffande anställningsvillkoren nämner man, att då en arbetare var sjuk eller borta av annan anledning, fick han själv betala sin ersättare, med de konsekvenser detta medförde. Själv fick han full lön och fick betala skatt på det sålunda intjänade, men ersättaren fick pengarna och slapp att betala skatt. Många gånger var det dock svårt för ersättaren att få ut pengarna.

Kring sekelskiftet synes en sorts pension ha utbetalats till äldre arbetare, som slutat sin tjänst. Den uppgick till 40 kr per år, vilket belopp lyftes med vardera 20 kr till midsommar och jul. Denna förmån togs sedermera bort, men disponent Calvert lade fram förslag om en ny tjänstepension, vars fond skulle bildas genom att arbetarna sköt till en viss procent av sin inkomst. Projektet strandade dock under de motsättningar mellan arbetsgivare och arbetare, som vid denna tid alltmer började göra sig gällande.

Några sanitära anordningar i fabriken fanns inte. Man hade vare sig tillgång till dricksvatten eller tvättställ. Dåliga golv och dragiga lokaler var ganska vanligt och i vissa lokaler,

exempelvis kokeriet, var hettan nästa olidlig, då kokarna var oisolerade och utstrålade stora mängder värme.

Arbetskraften kom inte bara från Sjöfalle utan även arbetare, som bodde i Huggenäs, Tvetå och kringliggande platser hade sin utkomst vid fabriken. De gick till fots fram och åter till fabriken, och det blev många gånger strapatsrika promenader på 5-7 km på obanade och snöiga vägar. Någon gång kunde det hända, att man fick ligga över på fabriken.

Pannhuset var på den tiden en omtyckt plats för kortspelare, och de så kallade lodarna och annat löst folk nattlogerade där. De låg över natten bakom ekonomiserna och över panntoppen. Ibland kunde det samlas ett 30-tal personer, och bland dessa fanns även en del urspårade professorsämnen. Någon i sällskapet var särskilt rik på minnen och upplevelser, och man samlades gärna omkring honom. En av dessa, som för övrigt hörde till stamkunderna, var Uddevalla-Olle.

Brännvinet, kortleken och pratmakarna hörde till den tidens främsta fritidsattribut. Fylleri förekom även i arbetet. Man söp både bland förmän och arbetare. Kom arbetarna fulla ner till arbetet, så kunde det hända att de visades hem, men en del jobbade bättre, då de var "litet på sniskan", ansåg förman Sjöberg, och då fick de stanna kvar.

Med den dryga arbetstid man hade, existerade ej några fritidsproblem. Någon gång anordnade man dock riktiga fester, och då sparades det i regel icke på spriten."

En tid av fattigdom, hårda arbetsvillkor och brännvin till tröst, fortfarande något av Frödings "Den gamla, goda tiden" och med en skuggvärld av bonecker på panntoppen men med ansatser till en människovänligare syn under pionjärtidens ansträngningar att skapa de nya ekonomiska resurserna.

PIONJÄRERNAS UTTÅG

Och pionjärerna var i full färd med att utöka verksamheten. Sommaren 1886 installerade Victor Folin sin tredje kokare, sileriet gjordes om, hydraulpressen byttes ut mot en som hade högre kapacitet och inte behövde vevas för hand. Man slapp veva runt kolvsliden för hand för att få syran till kokarna, en kraftigare ångpanna kom till och så småningom en flihuugg. Jobbarna, som varit med från början, tyckte allt blev betydligt lättsammare, och produktionen steg. De 10 000 centners, som ett tag 1884 tycktes som en ouppnåelig dröm, hade 1888 blivit 50 000 centners. Det är vad Gruvön kan göra på ett drygt dygn nu, men motsvarade då en betydande del av Sveriges massaproduktion och ett inte oviktigt tillskott till Värmlands ekonomi, pengar till bönderna, som kom med virket, till arbetarna, som slet i fabriken, till leverantörerna av förnödenheter - och till aktieägarna. År 1887 utdelades 60 000 kronor och nya aktier för lika mycket. De, som satsat startkapitalet, bör ha varit storbelåtna, men en av dem, Victor Folin själv, skriver i slutet av föregående år till en vän: "Jag måste häpna för utsikterna, sådana de nu visa sig för innevarande år. I den nya adresskalendern har L. infört BAB med sig själv som disponent, varemot jag alls icke är nämnd. Pengar tjänar jag, men äran får jag högst litet utav."

För honom, teknikern, som gjort projektet praktiskt genomförbart, var pengarna inte allt. Skapandet var det väsentliga, och han ville framstå som den pionjär han var. Men Lindstedt

var den starkare och kände sig nu varm i kläderna. Folin fick vika och flyttade 1888 till Storvik, där han tog itu med att bygga nästa sulfittfabrik, Hammarby, med stor framgång. Där var han obestridd och disponent till 1906, då han drog sig tillbaka som en förmögen och av alla omtyckt man.

Lindstedt fortsatte med Billerud under växlande framgång. Ny ingenjör anställdes, nya förbättringar infördes, och produktionen klättrade stadigt uppåt. Av de 50 000 centners 1888 blev 180 000 centners eller 8 000 ton ett decennium senare, 1898. Men det hade också hunnit inträffa två olycksfall med dödlig utgång, till följd av en brusten sågklinga i kapverket och en av flishackerskorna indragen med sin långa kjol i remtransmissionen och krossad. Och en natt 1899 brann fabriken. Ängvisslan kallade alla till släckning, vilket i första hand blev en yrvaken rusning för att rädda sina verktyg, som man fick hålla sig med själv enligt tidens sed.

Träbyggnaderna brann alltså ned och ersattes med tegelbyggnader, fabriken kunde köras igång igen i slutet av januari 1900 och återta sin position bland landets sulfittfabriker med en stadig årsproduktion av 10-11 000 årston. Personalstyrkan hade också ökat till bortåt 90 man, jämfört med den något optimistiska förkalkylens 30.

Under tiden hade emellertid Lindstedt fått nya intressen. År 1897 grundade han Slottsbrons Sulfittaktiebolag och byggde sig en sulfittfabrik till under 1897-98. Den nya ingenjören, Friberg, fick ansvaret för bygget, men nu hade kunskapsbasen breddats inom denna industri.

Folin hade ritat vartenda penndrag i Billeruds sulfittfabrik, ritandet av Slottsbron lades ut på entreprenad till AB Karlstads Mekaniska Werkstad. Därmed inleddes ett samarbete mellan Billerud och KMW, som ännu pågår med full kraft. Tillgången på en kompetent maskintillverkare inom Värmland med skogsindustri som specialitet har haft en avgörande betydelse för branschens snabba utveckling här. Som i alla företag har initiativkraft och kompetens gått i vågor inom KMW, men genomsnittligt har värmländsk skogsindustri haft inom nära räckhåll mekanistiskt kunnande och maskinkonstruktioner, som inte stått övriga företag i branschen efter, även internationellt sett. Samtidigt har då i Karlstad skapats arbetstillfällen inom mekanisk industri och en avsättning för värmländskt järn och stål.

Lindstedt vågade gå upp ett nummer i kokarstorlek, från Folins vågspel på 70 m³ till 103 m³ och skaffade genast tre stycken, och ganska snart en fjärde. Därmed borde Slottsbron ha förutsättningar att överträffa Billerud-fabriken i produktion, men den fick av någon anledning andra begränsningar och produktionskurvan stannade av vid omkring 12 000 årston eller obetydligt mer än Billerud. Lindstedts val av fabriksplats var också tvivelaktig, fabriken grenslade Bergslagsbanan, vars tåg sedan dess brusat igenom en insprängd passage i berget, och sulfittfabrikens olika avdelningar klättrade neråt från bergknalle till marknivå i många steg, som försvårade de framtida utbyggnaderna. Personalens ovana bidrog också till svårigheterna i starten, bara kokmästarna och torkmästarna hade arbetat i en sulfittfabrik förr, de kom från Säffle och Forshaga, resten var ett ungdomligt gäng på ca 25 år, som ju så småningom lärde sig yrket och bildade en stabil och kunnig arbetarstam i brukssamhället Slottsbron, som växte upp kring fabriken.

Nu hade Lindstedt en för tiden betydande rörelse igång, och en lönsam rörelse. Förtjänsten av detta tillkommer ju i betydande utsträckning Victor Folins tekniska pionjärarybete och hans efterträdarens insats, men det står ändå klart, att Gustaf T. Lindstedt i all sin bufflighet var en

man av den styrka, som behövdes att bryta nya vägar. Kanske började han känna av årens tyngd, när han 1904 fick ett erbjudande att sälja sina båda företag, och 1905 såldes de till ett Göteborgs-konsortium, vari bland andra ingick firman J A Kjellberg och Söner, som sålde fabrikernas massa, och ingenjör James G Calvert, som blev disponent i företagen efter Lindstedt. Denne fick lova, att inte bygga någon ny fabrik i Värmland, som konkurrerade om virket. Det löftet höll han, men byggde omgående Göta sulfidfabrik just söder om Vänern, och till stor del baserad på Värmlands-ved. Att han slutade sina dagar som miljonär förvånar dig inte vid det här laget, läsare, kanske inte heller att han uppnådde 90 år, men hans porträtt från äldre dagar, som hänger i Billeruds styrelserum, ger ett intryck av tomt stirrande ljusblå ögon, som sökte han sig tillbaka till den lyckliga tid, då han i full mannakraft riskerade sina besparingar i sitt livs äventyr, Billerud.

De nya ägarna, som också behärskade Stömne Bruks AB och Nors Jernbruks AB, kom snart underfund med, att Calvert inte var av Lindstedts kaliber och att företagen behövde en chef med hårdare nypor, fastare vilja och vidare vyer. Calverts gästspel som disponent i Billerud blev därför kort, han avgick 1907 och efterträddes av en man, vars insatser i Billeruds, Värmlands och Sveriges ekonomiska liv fordrar sitt särskilda kapitel, Christian Storzjohann. Pionjärernas spännande och vildvuxna tid var förbi, nu kom en ny era.